

СПАДКОВЕ ПРАВО

*Рабовська С.Я.,
викладач кафедри цивільного
і господарського
права та процесу Академії адвокатури
України, м. Київ*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

В умовах реформування цивільного законодавства нашої держави, створення нового Цивільного кодексу України виникає необхідність досліджень розвитку правового регулювання спадкових відносин, які мають довгу і складну історію розвитку, в тому числі і в радянський період.

Першим кроком у формуванні законодавства щодо спадкових відносин в державі після Жовтневої революції було закріплення на законодавчому рівні положень, згідно яких скасовувався інститут спадкування – після смерті особи все її майно переходило до держави; а дружина (чоловік) померлого, діти, батьки, брати і сестри ставали лише користувачами спадкового майна, що не перевищувало 10 тис. карбованців: незалежно від працездатності та майнового стану цих осіб згідно Декрету ВЦВК “Про скасування спадкування” від 27.04.1918 р. та в разі, якщо вони непрацездатні і нужденні згідно Декрету “Про скасування спадкування” від 21.03.1919 р, який діяв на території України.

Правова характеристика цих декретів не була однозначною і набула дискусійного характеру: частина науковців вважала, що інститут спадкування в радянській державі відмінявся ними повністю,¹ інші стверджували про можливість спадкування за наявності встановлених умов.² До того ж, негативно проявилось втілення в життя скасування спадкування та встановлення максимуму, який надавався визначеному колу родичів на зазначених умовах, оскільки майно, що перевищувало встановлену межу, приховувалось і держава позбавлялась очікуваних доходів.

“Юридичні суперечності, притаманні декретам про скасування спадкування, на наш погляд, були насамперед зумовлені тим, що їх складачі намагалися таким чином досягти реалізації чисто партійних інтересів, не враховували досвіду тисячолітнього розвитку людської цивілізації. Тому зрозумілими є спроби деяких авторів віднайти у досліджуваних декретах положення про збереження обмеженого спадкового права. Між тим треба бути занадто недалекоглядним чи наївним, щоб у переході деякого майна померлого у користування за наявності у них ознак нужденності і непрацездатності вбачати форму його переходу у власність у порядку спадкування”³.

Визнання необхідності поновлення спадкового права і поява відповідних законодавчих положень ознаменували наступний етап формування і становлення спадкових правовідносин. Згідно ЦК РСФСР 1922 р. (який виступив зразком для ЦК УРСР 1922 р)⁴, дозволялось спадкувати подружжю, прямим низхідним родичам як за заповітом, так і за законом, але в межах вартості майна до 10 тисяч золотих карбованців. Такі вузькі межі спадкування майна великих розмірів зменшували можливості держави реалізувати своє право спадкування, оскільки родичі померлого приховували майно (і, відповідно, сплачувалось невелике державне мито). Однак загалом закон розширював можливість переходу спадщини до держави, оскільки не дозволяв

прирощення спадкових часток і відмову від спадщини на користь іншого спадкоємця. Якщо будь-хто з спадкоємців відмовлявся від заповіданого майна чи не з'являвся протягом шести місяців, то належна їм частка визнавалась виморочним майном і переходила до держави, що породжувало складнощі у вирішенні питань, пов'язаних з виникненням спільної власності держави і громадян на неподільне майно, з виділенням державі частки подільного спадкового майна тощо. Одночасно в розділах кодексів, присвячених регулюванню спадкових правовідносин залишались обмеження щодо кола спадкоємців за законом та щодо свободи заповітів: заповідати можна було лише особам, що входили до кола законних спадкоємців, тобто, заповіт по своїй суті лише вносив корективи в порядок спадкування за законом, а також не було встановлено право на обов'язкову частку в спадщині і матеріальне забезпечення непрацездатних та неповнолітніх повністю залежало від волі заповідача.

Ліквідується обмеження у сумі спадщини у січні 1926 року,⁵ згодом змін і доповнень зазнають норми закону, що звужували коло спадкоємців, і, таким чином, обмежували свободу заповідальних розпоряджень: усиновлені та їх нащадки стали спадкувати за усиновителями⁶, а деяким категоріям юридичних осіб було надано право бути спадкоємцями за заповітом.⁷ Наступні зміни в спадковому праві пов'язані з появою у 1928 році інституту обов'язкової частки⁸. Незалежно від змісту заповіту неповнолітні спадкоємці отримували с тієї частки, яка належала їм за законом.

В УРСР деякі з зазначених змін не були втілені на законодавчому рівні і поповнення відсутніх в законі права на обов'язкову частку в спадщині та права заповідати майно юридичним особам здійснювалось за допомогою судової практики.⁹

Подальший розвиток законодавства про спадкування реалізував відчутну необхідність розширити коло спадкоємців за законом, надати більше прав особам в розпорядженні їх майном на випадок смерті, посилити охорону інтересів неповнолітніх і непрацездатних спадкоємців. Нове законодавче регулювання спадкових відносин позначилось виданням Указу Президії ВР СРСР від 14.03.1945 р.¹⁰, на підставі якого були внесені зміни в цивільне законодавство інших республік. Нововведення змінили характер і зміст радянського права спадкування: до числа спадкоємців були включені батьки, брати і сестри померлого; якщо до цього до спадкування за законом закликалися всі спадкоємці одночасно і кожен з них отримував однакову частку спадщини, то згідно з Указом було введено черговість закликання до спадкування, що дозволило уникати поділу спадкового майна на дрібні частки; в разі відсутності спадкоємців за законом спадкодавець міг заповідати своє майно будь-кому; право на обов'язкову частку отримали всі непрацездатні спадкоємці; з'явився інститут прирощення спадкової частки в зв'язку з чим зменшилось число випадків визнання майна виморочним.

Виключно важливе значення для свого часу мало "реформування"¹¹ спадкового права, яке з внесеними змінами діяло без суттєвих доповнень до прийняття Основ цивільного законодавства СРСР і союзних республік у 1961 році.

Необхідність заміни застарілих норм права була продиктована існуванням спірних питань, які не отримали належного регулювання в законодавстві про спадкування. Так, наприклад, в судовій практиці і серед науковців не склалось усталеної точки зору щодо питання прийняття або відмови від спадщини з урахуванням поділу спадкоємців на "присутніх" і "відсутніх", також неоднозначно трактувались питання можливості чи неможливості подовження пропущеного спадкоємцями строку для прийняття спадщини, заповідальна відмова, виморочне майно, спадкова трансмісія тощо¹².

Оновлені положення спадкового права знайшли своє закріплення в VII розділі Основ цивільного законодавства СРСР, які були затверджені 8.12.1961 р., а подальший розвиток і

конкретизацію отримали в цивільних кодексах союзних республік. Зокрема, в законодавство УРСР про спадкування були внесені зміни і доповнення, якими вперше було вирішено питання про спадкування з “іноземним елементом”, також було розширено права спадкоємців за законом, які проживали разом із спадкодавцем не менше одного року до його смерті – всі вони отримували предмети звичайної домашньої обстановки незалежно від їх черги і спадкової частки; чинне законодавство розширило коло спадкоємців за законом першої черги, включивши до нього працездатних батьків померлого; встановлювалась повна свобода заповітів, при цьому зберігалась обов’язкова частка на користь неповнолітніх і непрацездатних спадкоємців, розширено коло спадкоємців за законом, до яких стали відносити усиновителів, дідів і бабів померлого.

Прийняття Основ цивільного законодавства СРСР підвело підсумок становлення радянського спадкового права і створило підстави його подальшого розвитку.

¹ Брандербургский Я.К. К развитию декрета об отмене наследования // Ежедневник советской юстиции. – 1922. – № 11. – С. 1–2.

² Серебровский В.И. История развития советского наследственного права // Вопросы советского гражданского права (под ред. проф. М.М. Агаркова). – М., 1945; Дрониов В.К. Наследственное право УССР. – К: Выща школа, 1974.

³ Дзера О.В. Развитие права собственности граждан в Украине. – К., 1996. – 27 с.

⁴ СУ РСФСР. – 1922. – № 71. – С. 904; СУ УССР. – 1925. – № 55. – 780 с.

⁵ СЗ. СССР. – 1926. – № 6. – С. 37.

⁶ СУ РСФСР. – 1926. – № 13. – С. 101.

⁷ Там само. – 1928. – № 47. – С. 355.

⁸ Там само. – 1928. – № 65. – С. 468.

⁹ СУ УССР. – 1922. – № 55. – С.780; Спорные вопросы наследственного права // Вестник советской юстиции. – 1925. – № 12. – С. 470–471.

¹⁰ Ведомости Верховного Совета СССР. – 1945. – № 15.

¹¹ Антимонов Б., Горзон С. и Шлифер Б. Наследование и нотариат. – М., 1946. – 3 с.

¹² Граве К.К. Вопросы наследственного права в практике Верховного Суда СССР. – М., 1949.

Заїка Ю.О.,

заступник начальника кафедри цивільного права Національної академії внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук, доцент, м. Київ

ЗАКОНОДАВЧІ ПРОБЛЕМИ СПАДКОВОГО ПРАВА

Спадкове право – один із найбільш стабільних цивільно-правових інститутів. Спадкування тісно пов’язане не лише із сімейними правовідносинами, а і з відносинами власності, тому поквалітиві, не виважені, недостатньо апробовані новачії окремих сталих його положень, можуть обумовити непередбачені негативні наслідки.

Невипадково в Російській Федерації, незважаючи на те, що перша частина ЦК набула чинності ще в 1994 р., третя книга ЦК “Спадкове право” обговорюється фахівцями по сьогодні. Прийняття нового ЦК України обумовлює необхідність коментування і осмислення окремих цивільно-правових інститутів, окремих статей, щоб забезпечити елементарне розуміння та застосування нових законоположень.